

Sociaaldemocraten, liberalen en cultuurbeleid

Partijpolitieke nuances binnen een
doorgaand paradigma

André Nuchelmans Rutte II is het eerste kabinet van alleen PvdA en VVD. De partijpolitieke visies van beide partijen op cultuurbeleid liepen in het verleden nogal uiteen. Hoe verhielden de sociaaldemocratische en liberale visies op cultuurbeleid zich en hoe kunnen beide partijen zich vinden in de huidige koers? De redactie interviewde daarover Remieg Aerts, hoogleraar Politieke Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Tot aan de Tweede Wereldoorlog is kunst en cultuur geen apart beleidsterrein. De sector is niet afzonderlijk in de politiek vertegenwoordigd, maar valt onder het ministerie van Binnenlandse Zaken. Cultuur is binnen de overheid echter wel onderwerp van gesprek. De uitspraak van de liberaal Thorbecke uit 1862 dat de overheid 'geen oordelaar van wetenschap en kunst' diende te zijn, is daar het bewijs van. Maar de uitspraak maakt ook duidelijk dat de overheid zich vooralsnog afzijdig houdt. 'Voor 1848 staat de maatschappij eigenlijk stil', licht Aerts toe. 'De grondwetsherziening¹ heeft als doel het burgerinitiatief los te maken. Daar past niet bij dat je je als overheid overal mee gaat bemoeien. Het is aan het particulier initiatief zich te organiseren in kerken, culturele instellingen et cetera. De overheid maakt de spelregels en treedt hooguit faciliterend op of geeft aanvullende steun voor grotere maatschappelijke projecten wanneer burgers dat

niet op kunnen brengen.' In de praktijk betekent dit dat wat kunst en cultuur betreft 'het primaat bij particulieren en hun organisaties dient te liggen – en niet bij de staat' (Pots 2001b, 463).

Idee van cultuurbesef

Daar komt verandering in als de katholieke aristocraat Victor de Stuers in 1873 zijn artikel 'Holland op zijn smalst' in *De Gids* publiceert. Hierin vraagt hij om overheidsaandacht voor monumentenzorg en het behoud van Nederlandse kunstschaten. De modernisering van de steden leidt tot het rücksichtslos afbreken van oude gebouwen en stadswallen om plaats te maken voor nieuwbouw en doorgaande verkeerswegen. Daarnaast verdwijnen veel Nederlandse kunstschaten via commerciële transacties naar het buitenland.² De Stuers' oproep vindt gehoor. Als referendaris van de in 1875 opgerichte afdeling Kunsten en Wetenschap-

pen op het ministerie van Binnenlandse Zaken geeft hij zelf de aanzet tot een beleid voor het behoud van het culturele erfgoed.³ Voor de eigentijdse kunsten, zeker voor het toneel, ligt dat anders, daar zijn alle partijen het over eens. “‘Kunst is geen regeringszaak’ was voor hen een volstrekte vanzelfsprekendheid’ (Pots 2001b, 464).

Indirect vormt De Stuers’ aanklacht volgens Aerts wel de aanzet voor een breder cultuurbeleid. ‘De basis voor het cultuurbeleid zoals De Stuers dat voorstond, lag in een nostalgisch, museaal besef. Het leidt tot ontwikkeling van musea in het laatste kwart van de 19de eeuw. Daar begint het eerste idee van besef van culturele waarde. De overheid moet ook verantwoordelijkheden durven nemen voor cultuurbezit, bijvoorbeeld voor het aankopen van erfgoed- en kunstcollecties. Vooralsnog houden overheden en musea aangeboden particuliere collecties af, met als gevolg dat onder meer de meeste meesters uit de 17de eeuw naar het buitenland zijn verdwenen. De vraag kwam toen op: willen we dat of moeten we ze zelf aankopen?’

Verheffing van het proletariaat

In het laatste kwart van de 19de eeuw komt het proces van partijvorming en bijbehorende verkiezingsprogramma’s op gang. In 1885 wordt de Liberale Unie opgericht, een partij van gematigd vooruitstrevende liberalen. Hun tegenhangers, de conservatieve oud- of vrije liberalen, verenigen zich in 1906 in de Bond van Vrije Liberalen. Uit deze partijen ontstaat in 1921 de Liberale Staatspartij, die in 1946 opgaat in de Partij van de Vrijheid (PvdV) en waaruit in 1948 de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) ontstaat. De sociaaldemocraten verenigen zich in 1894 in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), die in 1946 opgaat in de Partij van de Arbeid (PvdA).

Liberalen en sociaaldemocraten nemen het voortouw bij de oprichting van organisaties om kunst en cultuur onder het volk te verspreiden

In diezelfde tijd ontstaan in de SDAP de eerste serieuze ideeën over cultuurbeleid. Aerts: ‘Enerzijds ontstaat het idee dat de SDAP een eigen socialistische cultuur moet gaan ontwikkelen. Anderzijds is er al veel kunst en cultuur maar daar hebben de arbeiders geen toegang toe. De SDAP vindt dat alle mensen in de gelegenheid gesteld moeten worden om daarvan te kunnen genieten.’ De SDAP staat in deze verheffingsgedachte niet alleen, ook progressieve liberalen zijn ervan overtuigd dat deelname aan kunst en cultuur belangrijk is voor de ontwikkeling van het groeiende arbeidersproletariaat in de steden. De eerste initiatieven ontstaan dan ook in de grote steden. Zowel liberalen als sociaaldemocraten nemen daar rond de eeuwwisseling het voortouw bij de oprichting van organisaties die als doel hebben kunst en cultuur onder het volk te verspreiden. De liberalen richten daartoe zogenaamde Volkshuizen op en organiseren

volksconcerten. De sociaaldemocraten roepen verenigingen in het leven, zoals Voor de Kunst (Rotterdam 1901), Kunst aan het Volk (Amsterdam 1903) en Kunst aan Allen (Den Haag 1907) (Pots 2010, 173-176). Een volgende stap is dat gemeenten een begin maken met subsidiëring van orkesten en toneelvoorzieningen. Tijdens het interbellum volgt ook de nationale overheid voorzichtig door een aantal symfonie-orkesten financieel te ondersteunen.

Liberalen en sociaaldemocraten zorgen er samen voor dat de rijksoverheid bovendien openbare leeszalen en bibliotheken gaat financieren (Pots 2001a, 27). Deze aandacht leidt ertoe dat kunsten vanaf 1918 zijn ondergebracht binnen een eigen ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

In de jaren twintig en vooral dertig ontwikkelt de Amsterdamse SDAP-wethouder Emanuel Boekman zijn ideeën voor een sociaal-democratisch cultuurbeleid. Zijn dissertatie *Overheid en kunst in Nederland* (Boekman 1939) dient na de Tweede Wereldoorlog als leidraad voor het vormgeven van een nationaal cultuurbeleid. Dat de sociaaldemocratische en liberale visies op cultuurbeleid niet wezenlijk uiteenliepen, blijkt als Boekman de standpunten van Thorbecke bespreekt en concludeert dat ‘de zin van het woord: “de regering is geen oordelaar van wetenschap en kunst” (...) volkomen juist [is], voor wie de onafhankelijkheid van de kunst gewaarborgd wil zien – ook wanneer zij wordt aangemoedigd en gesteund door de overheid’ (Boekman 1939, 44).

Cultureel verval van de massa

Ook direct na de Tweede Wereldoorlog zijn alle partijen het eens over het te volgen cultuurbeleid. ‘De leidende culturele elite is zeer cultuurkritisch, cultuurpessimistisch’, licht Aerts toe. ‘Ze is ervan overtuigd dat het de verkeerde kant op gaat met de samenleving. Dit culturele verval, begonnen in de jaren dertig, bereikt haar hoogtepunt in de

Tweede Wereldoorlog. Er is een onontwikkelde massa ontstaan, die alleen op vermaak en consumptie is gericht. De oplossing wordt gezocht in een vormend cultuurbeleid, dat de burgers ontwikkelt tot goede democraten en ze moreel houvast biedt. Hiertoe moeten ze in contact worden gebracht met waarden, met de hoge dingen in het leven.’ Aerts ziet deze paternalistische visie meer als een generatiezorg van de maatschappelijke elites dan als een partijpolitiek standpunt. ‘De onderlinge betrekkingen en de waarden van het milieu waarin de maatschappelijke elite is opgegroeid, zijn hierin doorslaggevend dan de partijpolitieke visie.’ Ook in de jaren vijftig blijft zowel de VVD als de PvdA de nadruk leggen op het vormende van cultuur. ‘Het is goed dat mensen ermee in aanraking komen, dat moet behouden blijven en daarvoor moet gezorgd worden.’

De troonredes van 1963 en 1964 zijn volgens Aerts een eerste aanzet tot een omslag in de overheidsvisie op cultuur. ‘Lag daarvoor vooral de nadruk op disciplineren en ordening, daarna gaat het voorzichtig over ontplooiing en ruimte voor emancipatie bij groepen en individuen. De meeste partijen, waaronder VVD en PvdA, gaan daarin mee.’ In de jaren zeventig wordt dit omgezet in een herkenbaar cultuurbeleid waarin vorming en emancipatie een leidende rol spelen.

Polarisatie tussen PvdA en VVD

In 1973 treedt het tot nu toe meest progressieve kabinet aan met Joop den Uyl (PvdA) als premier. De regering staat een herverdeling van welvaart en kennis voor: toegang voor allen tot alles. Voor cultuur betekent dat het bevorderen van cultuurparticipatie en cultuurspreiding. De PvdA keert zich met name tegen kunst en cultuur voor een beperkte elite. Het is het begin van een polarisatie tussen PvdA en VVD. De PvdA wil kunst en cultuur inzetten om een nieuwe maatschappij

te creëren. De VVD is van mening dat dat de autonomie van de kunsten aantast (Pots 2010, 308-309). Aerts verklaart deze polarisatie uit een veranderde electorale achterban van de VVD. ‘Was de VVD eerst de partij van de kleine, conservatieve bovenlaag, vanaf de jaren zeventig wordt het de partij van de gegoede middenklasse die aan de welvaart gewend is geraakt. Doel van de partij is de bereikte welvaart, het consumptiepeil te behouden. De VVD wil de burger niet meer

‘De VVD stelt zich op het standpunt dat je het initiatief aan de burgers zelf moet laten, je moet ze niet steeds als een paard naar de trog leiden.’

opvoeden, maar hem vrijlaten om zijn eigen leven in te vullen. De teneur is die van niet moeilijk doen en altijd willen opvoeden.’

De PvdA houdt de daaropvolgende jaren in allerlei varianten vast aan de uitgangspunten van cultuurspreiding en -participatie, met de toevoeging dat de autonomie van de kunsten niet in het geding mag komen. De VVD drijft hier steeds verder vanaf. Aerts verwoordt het als volgt: ‘De VVD stelt zich op het standpunt dat je het initiatief aan de burgers zelf moet

laten, je moet ze niet steeds als een paard naar de trog leiden.’ De liberalen vinden dat het cultuurbeleid anders kan, met een uitzondering voor cultuurbehoud. Dit doet al sterk denken aan de visie op cultuurbeleid die de VVD tegenwoordig uitdraagt.

Marktdenken

In de loop van de jaren tachtig doet een nieuwe norm haar intrede in de internationale en Nederlandse politiek: het marktdenken. Ook het cultuurbeleid ontkomt hier niet aan. De VVD is er direct een groot voorstander van, terwijl de PvdA aanvankelijk nog vasthoudt aan haar oude uitgangspunten. Elco Brinkman (CDA) is de eerste minister voor cultuur sinds de Tweede Wereldoorlog die te maken krijgt met bezuinigingen. Als hij marktwerking en publieksbereik in het cultuurbeleid introduceert, krijgt hij van de PvdA de wind van voren (Pots 2010, 328-329). De praktijk blijkt echter dwingender dan de partij-idealen, zo leert het volgende kabinet. Als Hedy d’Ancona (PvdA) in 1989 Brinkman als verantwoordelijke minister voor cultuur opvolgt, krijgen marktwerking en publieksbereik een prominente plaats in haar beleid, onder andere door culturele instellingen te verplichten eigen inkomsten te verwerven, de zogenaamde 15-procentnorm. Zij geeft het een sociaal-democratisch tintje door ook de cultuurspreidings- en -participatiegedachte in haar beleid op te nemen. Aerts ziet hierin een aanwijzing dat er nog nauwelijks sprake is van een specifiek partijpolitiek cultuurbeleid. ‘De invulling van het beleid is meer afhankelijk van langetermijnontwikkelingen dan van partijpolitieke ideologieën. Die komen slechts in de nuanceverschillen naar voren binnen een verder doorgaand leidend paradigma. Alles staat min of meer in het teken van marktdenken. De belangrijkste speerpunten zijn het vergroten van marktwerking, publieksbereik en verzakelijking.’

Paars I en II

Binnen deze grote lijnen van het markt-denken weet Aad Nuis, namens D66 staatssecretaris voor cultuur in het eerste paarse kabinet, een herkenbaar D66-standpunt in te nemen. In zijn cultuurnota *Pantser of ruggengraat* ligt de nadruk op de multiculturele samenleving. Volgens Aerts is dit een typisch voorbeeld van een partijpolitieke nuance. 'Het is een voortzetting van instrumenteel cultuurbeleid en wat dat betreft niet anders dan wat er sinds de jaren zeventig aan de hand is. Maar Nuis geeft het een eigen accent, namelijk dat het er om gaat bewuste, tolerante, open burgers te creëren. Een vormingsfunctie waar zowel PvdA als VVD zich in kan vinden.'

Rick van der Ploeg volgt namens de PvdA Nuis op in Paars II. Hij past als econoom uitstekend in de ingezette gedachte over markt en marktwerking. Maar ook Van der Ploeg voegt aan deze op het eerste gezicht liberale visie zijn sociale accenten toe. Hij sluit in zijn beleid volgens Aerts bijna naadloos aan op het PvdA-beleid uit de jaren zeventig. 'In zijn cultuurbeleid kant Van der Ploeg zich tegen het establishment, tegen cultuur voorbehouden aan elites. Daarnaast zet hij in op publieksvergroting, het aanboren van nieuw en jong publiek. Dit lijkt een nieuwe invalshoek maar het zat ook al in het oude PvdA-beleid om cultuur open te stellen voor iedereen, dus ook voor jongeren en allochtone nieuwkomers.'

Naast deze PvdA-nuance gaat Van der Ploeg verder op de door zijn voorgangers ingezette weg van marktwerking en publieksbereik. 'Deze zitten bij Van der Ploeg dicht bij elkaar', vervolgt Aerts. 'De cultuursector moet aantonen dat ze een bestaansreden heeft. Van der Ploeg voert de term cultureel ondernemerschap in. Hierdoor zouden kunstenaars en andere kunstproducenten meer mogelijkheden krijgen een diverser

publiek te bereiken. Dit heeft zowel betrekking op legitimering als op marktwerking. Hij zit wat dat betreft dicht bij het VVD-denken.' Waar de VVD zich volgens Aerts in onderscheidt is dat in haar verkiezingsprogramma's publiek en markt hetzelfde zijn geworden. De samenleving, die ook bij de liberalen lang centraal stond, is eruit verdwenen (Aerts 2012). 'De VVD kent geen samenleving meer, maar alleen nog de markt, als arbeidsmarkt en als consumentenmarkt. Publiek betekent in die zin eigenlijk alleen een consumentenmarkt voor cultuurproducten. Sinds de jaren negentig zie je überhaupt dat cultuur besproken wordt in economische termen als cultuurproducenten en cultuurconsumenten. Het economisme als leidend principe is er heel diep in doorgedrongen.'

Paars met een blauwe strik

Nadat PvdA en VVD in de periode 2002-2012 niet meer samen in de regering hebben gezeten, treden ze op 5 november 2012 samen aan in Rutte II. Als oppositiepartij leverde de PvdA onder Rutte I nog kritiek op de bezuinigingen die staatssecretaris Halbe Zijlstra (VVD) op de cultuurbegroting doorvoerde. Nu ze samen met de VVD het kabinet bepaalt, dwingt de praktijk van de bezuinigingen en het marktdenken de PvdA haar standpunten bij te stellen en af te zwakken. Alhoewel PvdA-minister Jet Bussemaker, verantwoordelijk voor het cultuurbeleid, gehouden is aan de uitvoering van het regeerakkoord van Rutte I, lijkt de PvdA zich ook in het cultuurbeleid van Rutte II te kunnen vinden. Bussemaker zet het door staatssecretaris Zijlstra (VVD) ingezette beleid voort, maar met een socialer gezicht, aldus Aerts. 'De PvdA heeft haar oude verheffingsidealen inmiddels terzijde geschoven. De algemene opvatting is dat het allemaal wel leuker had gekund, maar dat we in een

bezuinigingsoperatie zitten en iedereen zijn steentje bij moet dragen. Het laat zien dat het economisme inmiddels ook binnen de PvdA overheersend is. De teneur is dat je dingen aan de markt moet overlaten tenzij het tegendeel is aangetoond.’ Daarmee lijken de opvattingen van de regering in de 19de eeuw nog steeds te gelden, al is het particulier initiatief tegenwoordig de markt geworden. Toch onderscheidt de PvdA zich in de ogen van Aerts in nuances van de VVD. ‘Waar de VVD zich puur op het marktdenken verlaat, voelt de PvdA het als een overheidsverantwoordelijkheid om voorwaarden te scheppen. Dat uit zich in de wens tot meer controle en het maken van kaders. Dat de markt op zichzelf een goed functionerend geheel is, dat je de ruimte moet laten, is ook bij de PvdA inmiddels gemeengoed geworden.’

Electoral achterban

Het afzwakken van de partij-ideologische visie van de PvdA op cultuurbeleid heeft volgens Aerts een diepere oorzaak dan het inmiddels leidende marktdenken. ‘In tegenstelling tot de VVD heeft de PvdA eigenlijk geen duidelijke eigen identiteit meer. Arbeiders hebben de partij verlaten toen ze die niet meer nodig hadden voor hun emancipatie. Ze zijn doorgeschoven naar de middenpartijen, zoals de VVD, en vormen daar nu de harde kern van. Verheffen en toegang geven is niet meer aan de orde tenzij de PvdA een partij voor migranten en andere groepen aan de onderkant zou worden. Maar daar kiest ze niet voor. De VVD heeft het veel makkelijker. Die zit niet alleen al twintig jaar in het internationaal leidende discours van marktwerking en economisme, maar heeft bovendien veel duidelijker de sympathie van het electoraat. De onderlinge verhoudingen kunnen per peiling wel verschillen, maar het feit dat de VVD structureel groter is, geeft aan dat een groot deel van de samenleving

Sinds de jaren negentig zie je dat cultuur besproken wordt in economische termen als cultuurproducenten en cultuurconsumenten

bestaat uit tevreden consumenten. Die behouden graag wat ze verworven hebben en stemmen om die reden vaak op de VVD.’

Deze partijpolitieke ideologieën zijn echter minder bepalend voor het cultuurbeleid dan grotere doorlopende processen, zoals Aerts hierboven al betoogde. Ook Roel Pots stipt dit in ‘De continuïteit van het cultuurbeleid’ (2001a) aan. ‘Belangrijk is dat je de gelaagdheid van processen ziet’, licht Aerts toe. ‘De doorgaande lijnen zijn vaak heel bepalend. Daarbuiten spelen zich de ideologiestrijd, de partijstrijd en de verkiezingskwesties af. Dat heeft allemaal meer betrekking op de kortere termijn en is vooral de retoriek van het moment. Bovendien spelen ook personen en netwerken een rol. Het feit dat veel mensen van een bepaalde partij in raden van bestuur en dergelijke zitten, geeft aan dat er naast de ideologie ook nog andere vormen van betrokkenheid zijn.’

André Nuchelmans
is redacteur van Boekman

Literatuur

- Aerts, R. (2012) 'Liberale beginselen in de Nederlandse politiek: terugblik en plaatsbepaling'. In: *Liberaal Reveil*, nr. 1, 32-39.
- Beek, M. (et al.) (inl. en toel.) (1975) *Victor de Stuers: Holland op zijn smalst*. Bussum: De Haan.
- Boekman, E. (1939) *Overheid en kunst in Nederland*. Amsterdam: Herzberger & Co (herdruk 1989).
- Pots, R. (2001a) 'De continuïteit van het cultuurbeleid'. In: *Openbaar bestuur*, nr. 2, 26-30.
- Pots, R. (2001b) 'De tijdloze Thorbecke: over niet-oordelen en voorwaarden scheppen in het Nederlandse cultuurbeleid'. In: *Boekmancahier*, nr. 50, 462-474.
- Pots, R. (2010) *Cultuur, koningen en democraten: overheid & cultuur in Nederland*. Amsterdam: Boom (4de druk).
- Smithuijsen, C. (red.) (2007) *Cultuurbeleid in Nederland*. Den Haag/Amsterdam: Ministerie van OCW/Boekmanstudies.

Noten

- 1 De Grondwetsherziening van 1848 betekent het begin van de parlementaire democratie in Nederland. Niet langer de koning maar de ministers zijn verantwoordelijk voor het beleid. Voor het eerst mogen burgers rechtstreeks de leden van de Tweede Kamer kiezen. Het kiesrecht is nog wel beperkt tot mannen boven de 23 jaar die een bepaald bedrag aan directe belastingen betalen (het zogenaamde censuskiesrecht). Ongeveer 11 procent van de mannelijke bevolking komt daar in 1850 voor in aanmerking. 3 procent van de 3 miljoen inwoners die Nederland destijds had, kan zo invloed uitoefenen op het openbaar bestuur.
- 2 Directe aanleiding voor De Stuers' artikel is de verkoop van het oxaal (een monumentale koorafsluiting) uit de Sint Jan van Den Bosch. De Stuers ziet dit oxaal bij een bezoek in 1873 aan het South Kensington Museum. Bij terugkomst in Nederland schrijft hij de minister van Binnenlandse Zaken een woedende brief waarin hij ervoor pleit om de verkoop van kunstschaten aan het buitenland van overheidswege te voorkomen. De brief vormt de aanzet voor het later datzelfde jaar verschenen 'Holland op zijn smalst' (Beek et al. 1975, 12).
- 3 In 1874 wordt als reactie op De Stuers' artikel bij Koninklijk Besluit het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst opgericht. De Stuers wordt secretaris van dit college (Beek et al. 1975, 12). Deze adviesraad markeert het begin van advisering over culturele kwesties aan de overheid.